

**Илесбеков Бижан Оразалиевичтің «8D02201 – Исламтану»
мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін
алуы үшін ұсынылған «Ахмад ибн Мансур әл-Испиджаби (480/1087
ж.ж.б.) және оның «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегі» тақырыбындағы
диссертациясына**

АҢДАТПА

Зерттеу жұмысына жалпы сипаттама. Диссертациялық жұмыста Орталық Азияда ханафи мәзһабының дамуына елеулі үлес қосқан Испиджаб (Сайрам) фикһ мектебінің өкілі ғұлама Ахмад ибн Мансур әл-Испиджабидің өмірі мен шығармашылығы зерттелді. Зерттеу жұмысы Ахмад ибн Мансур әл-Испиджабидің «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» атты басты еңбегі негізінде жасалды.

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Елімізде тәуелсіздік алған жылдардан бастап дін мәселелеріне аса мән беріліп, ата-бабаларымыз ұстанып келген дәстүрлі ислам құндылықтарын дамыту жолында көптеген ғылыми іс-шаралар мен ғылыми жобалар жүзеге асырылды. Сонымен қатар Қазақстан исламтануы төңірегінде бірнеше ғылыми диссертациялар қорғалды. Бұл үрдіс әлі де жалғасын табуда. Өйткені ислам тарихының бір бөлігі Қазақ топырағында жатыр. Бұны жоққа шығару мүмкін емес. Қазақстанның ортағасырлық Баласағұн, Тараз, Испиджаб, Фараб сынды қалалары мен олардан шыққан ғұламалардың ислам ғылымы мен мәдениетіне, өркениетіне қосқан үлестері орасан зор. Испиджаб – ғылым-білім, мәдениет және экономикалық тұрғыдан Түркістан аймағының маңызды қалаларының бірі болды. Дәл осы Испиджаб қаласынан және оған қарасты елді-мекендерден 30-ға жуық дін ғалымдары шықты. Тарихи-биографиялық еңбектерде аталған испиджабтық ғалымдардың есімдері, кітаптары, діни және мемлекеттік лауазымдардағы қызметтері баяндалады. Солардың қатарында Ахмад ибн Мансур әл-Испиджабиді атап өтуге болады. Ол – ханафи мәзһабының белгілі ғалымдарының бірі. Ғалымның ханафи фикһы саласында жазған онға тарта еңбектері бар. Ғалымның еңбектері әлі күнге дейін әлем кітапханаларында қолжазба күйінде сақталған. Өз кезегінде оларды зерттеп, өңдеп, қазақ тіліне аудару – Қазақстан исламтануының фикһ мектебін қалыптастыруда үлкен негіз болары анық. Өйткені осынау жаһандану үдерісі кезінде Қазақстанның өзіндік төл исламтану мектебінің қалыптасуы еліміздегі мұсылмандардың өзара бірлігіне, ынтымақтастығына оң ықпал етеді.

Бұлардан бөлек ислам құқық мектептерінің аймақтық орталықтарын зерттеп, үйрену қай кезде де өзектілігін жоғалтпайды. Өйткені ислам құқығының аймақтық орталықтарының әрбірі өзіндік ерекшеліктерге ие. Сондай орталықтардың біріне Испиджаб фикһ мектебін жатқызуға болады. Испиджаб фикһ мектебі деп айтуға да негіз бар. Өйткені ортағасырларда Мәуереннаһр аймағында Самарқан, Бұхара, Нәсәф сынды фикһ мектептерімен бірге, Испиджаб қаласының да өзіндік фикһ мектебі болған. Оған дәлел ретінде ортағасырларда бір ғана Испиджаб қаласының өзінен

ондаған ханафи құқықтанушы ғалымдарының шыққанын, сондай-ақ олардың жазған еңбектерінің ханафи мәзһабында үлкен маңызға ие екендігін атап өтуге болады. Тіпті, XI ғасырдың бірінші жартысы мен XII ғасырдың екінші жартысы аралығында Испиджаб фикһ мектебінің Самарқан фикһ мектебінің дамуына елеулі ықпал еткені байқалады. Алайда Испиджаб фикһ мектебі ислам құқығының аймақтық орталығы ретінде тиісінше зерттелмеген. Сондықтан Испиджаб фикһ мектебінің болғандығын дәлелдеп, оның тарихы мен даму кезеңдерін, өкілдерін және басқа фикһ мектептерінен ерекшелігін анықтау – аталған зерттеу жұмысының өзектілігін көрсетеді.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Ал енді Ахмад ибн Мансурдың «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің қазіргі замандағы зерттелу деңгейіне келсек, ғалымның аталған еңбегі аясында келесідей зерттеулер жасалған:

– 2009 жылы Бағдат қаласындағы Бағдат Ислам Университеті, Шарифат және Заң факультетінің докторанты Фирас Мәжид Абдулла әл-Һити «Шарх әл-Имам әл-Исбижаби (480 h.) `алә Мухтасар ат-Тахауи мин бидәяти әл-махтут (Китаб әт-таһарат) илә бәб әл-имәмә фи әс-салат: дирасат уа тахқиқ» атты тақырыпта докторлық диссертация қорғаған. Диссертант аталған диссертациясының тахқиқ бөлімінде Ахмад ибн Мансурдың «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің екі қолжазба нұсқасына сүйенген. Олар:

1. Бағдат қаласы, Диуан әл-уақф әс-сунни кітапханасында 1538-нөмірмен сақталған. Парақтарының саны – 322. Нәсхи стилімен жазылған. Әр беті 34-35 қатардан жазылған. Қатардағы сөздер саны 13-17 сөз аралығын құрайды. Пішімі – 30x20 см. Хижра бойынша 1139 жылы рабиул-әууәл айының жиырмамыншы жұлдызында жұма күні таңертең Абдурахим Мухаммад тарапынан көшірілген. Аталған қолжазба нұсқасы диссертацияда (1) яғни «әлиф» әріпімен таңбаланған;

2. Медина қаласы, шейхул-ислам Ариф Хикмат кітапханасында 3601-нөмірмен сақталған. Парақтарының саны – 301. Нәсхи стилімен жазылған. Әр бетінде 31 қатардан жазылған. Қатардағы сөздер саны 20-25 сөз аралығын құрайды. Пішімі – 26x16 см. Хижра бойынша 954 жылы шәууәл айының он бесінші жұлдызында дүйсенбі күні Мухаммад ибн Исмағил ибн Али ибн Ахмад әл-Әнбәби әл-Әһари тарапынан көшірілген. Аталған қолжазба нұсқасы диссертацияда (↔) яғни «бә» әріпімен таңбаланған.

– 2011 жылы Бағдат қаласындағы Ирак Университеті, Шарифат факультетінің докторанты Сәлим Хамид Нассар әл-Һити «Шарх әл-Исбижаби алә Мухтасар ат-Тахауи лил Имам әл-Исбижаби (480 h.) мин китәби әр-раһн илә китәб әл-ижәрә: дирасат уа тахқиқ» атты тақырыпта докторлық диссертация қорғаған. Диссертант аталған диссертациясының тахқиқ бөлімінде Ахмад ибн Мансурдың «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің екі қолжазба нұсқасына сүйенген. Олар:

1. Бағдат қаласы, Диуан әл-уақф әс-сунни кітапханасында 1538-нөмірмен сақталған. Парақтар саны – 322. Нәсхи стилімен жазылған. Әр бетінде 34-35 қатардан жазылған. Қатардағы сөздер саны 13-17 сөз аралығын құрайды. Пішімі – 30x20 см. Хижра бойынша 1139 жылы рабиул-әууәл айының жиырмамыншы жұлдызында жұма күні таңертең Абдурахим

Мухаммад тарапынан көшірілген. Аталған қолжазба нұсқасы диссертацияда (і) яғни «әлиф» әріпімен таңбаланған;

2. Медина қаласы, шейхул-ислам Ариф Хикмат кітапханасында 3601-нөмірмен сақталған. Парақтарының саны – 301. Нәсхи стилімен жазылған. Әр бетінде 31 қатардан жазылған. Қатардағы сөздер саны 20-25 сөз аралығын құрайды. Пішімі – 26x16 см. Хижра бойынша 954 жылы шәууәл айының он бесінші жұлдызында дүйсенбі күні Мухаммад ибн Исмағил ибн Али ибн Ахмад әл-Әнбәби әл-Әзһари тарапынан көшірілген. Аталған қолжазба нұсқасы диссертацияда (ب) яғни «бә» әріпімен таңбаланған.

– 2012 жылы Судан Республикасындағы Омдурман университеті, Шариғат және Заң факультетінің докторанты Абдулла ибн Мушәббәб ибн Мусфир әл-Қахтани «Шарх Мухтасар ат-Тахауи лил Қади: Әбу Насыр Ахмад ибн Мансур әл-Исбижаби (480 h.) мин бидәяти китәби китәли әһли әл-бағи илә нийһәти бәби кәйфияти әл-истихләф уа әд-дағуа» атты тақырыпта докторлық диссертация қорғаған. Диссертант аталған диссертациясының тахқиқ бөлімінде Ахмад ибн Мансурдың «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің үш қолжазба нұсқасына сүйенген. Олар:

1. Дамаск қаласы, әл-Асад мемлекеттік кітапханасында 7746-нөмірмен сақталған. Парақтар саны – 282. Әр бетінде 34 қатардан жазылған. Қатардағы сөздер саны 17-20 сөз аралығын құрайды. Хижра бойынша 1132 жылы мухаррам айының бесінші жұлдызында сенбі күні Мустафа ибн Ахмад әл-Мысри тарапынан көшіріліп, аяқталған. Аталған қолжазба нұсқасы диссертацияда (і) яғни «әлиф» әріпімен таңбаланған;

2. Стамбул қаласы, Сүлеймания кітапханасының Дамат Ибраһим-паша қорында 562-нөмірмен сақталған. Парақтар саны – 214. Әр бетінде 28 қатардан жазылған. Қатардағы сөздер саны 14-17 сөз аралығын құрайды. Хижра жыл санауы бойынша 552 жылы шағбан айының соңғы он күндігінде сейсенбі күні Али ибн Әбу Бәкір ибн Мухаммад әл-Ханафи тарапынан көшіріліп аяқталған. Аталған қолжазба нұсқасы диссертацияда (ب) яғни «бә» әріпімен таңбаланған;

3. Стамбул қаласы, Сүлеймания кітапханасының Хафиз Ахмет-паша қорында 16-нөмірмен сақталған. Парақтар саны – 323. Әр бетінде 34 қатардан жазылған. Қатардағы сөздер саны 14-17 сөз аралығын құрайды. Хижра бойынша 963 жылы зулхиджа айының үшінші жұлдызында сәрсенбі күні Ахмад ибн Мухаммад ибн Ахмад ибн әз-Зариф әл-Мукри тарапынан көшіріліп аяқталған. Аталған қолжазба нұсқасы диссертацияда (ج) яғни «жим» әріпімен таңбаланған.

– 2013 жылы аталған Омдурман университетінің Шариғат және Заң факультетінің докторанты әл-Мухаймид Абдулазиз «Тахқиқ Шарх Мухтасар ат-Тахауи ли Әби Насыр Ахмад ибн Мансур әл-Исбижаби 480 h. мин аууал китаб әл-буюғ хәттә ахир китаб әл-мудаянат» атты тақырыпта докторлық диссертация қорғаған. Диссертант аталған диссертациясының тахқиқ бөлімінде Ахмад ибн Мансурдың «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің бір қолжазба нұсқасына сүйенген. Ол:

1. Рияд қаласы, Король Суғуд университетінің қолжазба қорында 6/1128-нөмірмен сақталған көшірме нұсқа. Аталған көшірме Дамасктағы эз-Захирия кітапханасындағы түпнұсқадан алынған. Парақтар саны – 282. Әр бетінде 35 қатардан жазылған. Пішіні – 25x33 см. Хижра бойынша 1132 жылы мухаррам айының бесінші жұлдызында сенбі күні Мустафа ибн Ахмад әл-Мысри тарапынан көшіріліп аяқталған. Аталған қолжазба нұсқасы диссертацияның негізгі қайнаркөзі саналады.

– 2009 жылы Бағдат қаласындағы Бағдат Ислам университеті, Шарифат және Заң факультетінің докторанты Әймән Абдулқадир Абдулхалим әл-Һити «Шарх әл-Имәм әл-Исбижаби 480 h. `алә Мухтасар ат-Тахауи мин бәб әл-имәмәт илә китаб әл-буюғ» атты тақырыпта докторлық диссертация қорғаған.

– 2019 жылы Ирактың Рамади қаласындағы әл-Анбар университеті, Ислам ілімдері факультетінің магистранты Мухаммад Жәсим әл-Бадрани «Шарх әл-Исбижаби `алә Мухтасар ат-Тахауи ли Ахмад ибн Мансур әл-Исбижаби 480 h. мин китаб әл-қисас уа әд-диат илә ниһаяти китаб әс-сабақ: дирасат уа тахқиқ» атты тақырыпта өзінің магистрлік диссертациясын қорғаған.

Сонымен қатар Испиджаб қаласынан біз зерттеп отырған Ахмад ибн Мансурдан басқа да ислам әлеміне танымал бірқатар ғалымдар шыққан. Олар жайлы зерттеу жүргізген отандық зерттеушілер де баршылық. Олар:

– 2017 жылы Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінің докторант Манабаев Бағдат Маханұлы «Орталық Азия мұсылман құқығы тарихындағы Али ибн Мұхаммад әл-Исбиджабидің (535/1141 қ.б.ж.) орны мен маңыздылығы» атты тақырыпта PhD дәрежесін алу үшін жазған докторлық диссертациясын қорғаған.

– 2017 жылы Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінің докторанты Кайрбеков Нурлан Евфратович «Место и значение Мухаммада ибн Ахмада ал-Исбиджаби в истории мусульманского права в Центральной Азии (на основе данных его сочинения «Зад ал-фукаха»)» атты тақырыпта PhD дәрежесін алу үшін жазған докторлық диссертациясын қорғаған.

Зерттеу барысында аталған зерттеушілердің арасынан Фирас Мәжид Абдулла әл-Һити, Сәлим Хамид Нассар әл-Һити, Абдулла ибн Мушәббәб ибн Мусфир әл-Қахтани, әл-Мухаймид Абдулазиз атты төрт зерттеушінің диссертациялық жұмыстарының электронды нұсқасын тауып, оларды зерттеп, талдау жасауға мүмкіндік туды. Зерттеу нәтижесінде аталған төрт зерттеуші докторлық диссертацияларында Ахмад ибн Мансурдың «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің нақты қолжазба нұсқаларына қол жеткізе алмағандығы анықталды. Ал олардың өз зерттеулерінде сүйенген қолжазба нұсқалары Ахмад ибн Мансур әл-Испиджабиге емес, керісінше, дәл сол «Мухтасар ат-Тахауи» мәтініне шарх жазған келесі испиджабтық ғалым Али ибн Мухаммад әл-Испиджабиге тиесілі екендігі дәлелденді. Бұл өз кезегінде жоғарыдағы зерттеушілердің жұмыстарының негізгі тахқиқ бөлімі тақырыпқа мүлдем сай келмейтіндігін көрсетеді. Өйткені олар тақырыпты Ахмад ибн Мансур әл-Испиджаби және оның «Шарх Мухтасар ат-Тахауи»

еңбегі негізінде алған, алайда жұмыстың негізгі тахқиқ бөлімінде қателесіп, сол ат-Тахауидің «әл-Мухтасар» мәтініне шарх жазған келесі испиджабтық ғалым Али ибн Мухаммад әл-Испиджабидің «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің қолжазба нұсқаларына тахқиқ жасаған. Сонымен қатар аталған зерттеушілер диссертациялық жұмыстарында Ахмад ибн Мансурдың ұстаздары мен шәкірттеріне қатысты қате мәліметтер келтірген. Бұл тұжырымдар өз кезегінде зерттеу жұмысымызда нақты дәлелдермен дәйектелді.

Ал қалған екі зерттеуші Әймән Абдулқадир Абдулхалим әл-Һити мен Мухаммад Жәсим әл-Бадранидің диссертацияларына қол жеткізе алмадық. Сондықтан аталған екі зерттеушінің ғылыми жұмыстары барысында Ахмад ибн Мансурдың «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің нақты қолжазба нұсқасына қол жеткізіп-жеткізбегендігі, сондай-ақ зерттеу барысында қандай қолжазба нұсқаларына сүйенгендігі бізге белгісіз.

Зерттеу жұмысының нысаны мен пәні. Зерттеу нысаны – Ахмад ибн Мансур әл-Испиджабидің өмірі мен қызметі, сондай-ақ оның «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегі. Зерттеу пәні – «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің мазмұны, оның ислам құқықтық жүйесіндегі орны және ханафи мәзһабының дамуына қосқан үлесі.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері. Зерттеу жұмысының басты мақсаты – Қазақстандық исламтану мектебінің тарихи негіздерін көрсету. Аталған мақсатты жүзеге асыруда төмендегідей міндеттер қойылады:

- Орта ғасырларда Испиджаб шаһарынан шыққан дін ғалымдарының есімдерін анықтап, қаланың Мәуереннаһр аймағындағы діни-саяси орнын айқындау;

- Ахмад ибн Мансурдың ғылымдағы жолы және ғылыми генеалогиясы жайлы тың әрі нақты деректерді көрсету;

- Ахмад ибн Мансурдың еңбектерінің саны мен есімдері жайлы деректерді талдап, олардың авторға тиесілі не тиесілі еместігін дәлелдеу;

- «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің Орталық Азия аймағындағы даму кезеңдерін айқындап, оның ханафи фикһының дамуына қосқан үлесін көрсету;

- «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің әлем кітапханаларындағы қолжазба нұсқаларына текстологиялық және деректанулық зерттеу жүргізу арқылы олардың авторға тиесілі не тиесілі еместігін анықтап, оларға ғылыми сипаттама жасау;

- Ахмад ибн Мансурдың қазылық қызметі барысында берген бірнеше пәтуаларын талдау;

- Ахмад ибн Мансур әл-Испиджабидің «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің мазмұндық құндылықтары мен методологиялық ерекшеліктерін анықтау;

- Ахмад ибн Мансур және Али ибн Мухаммад әл-Испиджабидің «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбектеріне атрибуция жасау арқылы олардың бір-бірінен айырмашылықтарын көрсету;

- Ахмад ибн Мансур және Әбу Бәкір әл-Жассастың «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбектерін методологиялық тұрғыдан салыстырып, олардың өзара ерекшеліктерін айқындау.

Зерттеудің ғылыми әдістері мен тәсілі. Зерттеу жұмысы барысында негізінен тарихи, герменевтикалық әдіс, компаративистикалық әдіс, текстологиялық талдау, индукция және дедукция әдістері, исламтанулық және деректанулық талдау, саралау, жіктеу, сипаттау, түйіндеу сынды ғылыми әдіс-тәсілдер қолданылды.

Зерттеу жұмысының жаңалығы:

1. Ахмад ибн Мансурдың өмірі мен оның «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегі аясында докторлық диссертация қорғаған Фирас Мәжид Абдулла мен Сәлим Хамид Нассар әл-Һити атты екі ирактық доктор, сондай-ақ Абдулла ибн Мушаббаб ибн Мусфир әл-Қаһтани және әл-Мухаймид Абдулазиз есімді екі судандық доктор диссертацияларында Ахмад ибн Мансур әл-Испиджабидің «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің нақты қолжазба нұсқасына қол жеткізе алмай, келесі бір испиджабтық ғалым Али ибн Мухаммад әл-Испиджабидің «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің қолжазба нұсқаларына тахқиқ жасағандығы дәлелденді;

2. Әлем кітапханаларының қолжазба каталогтарында Ахмад ибн Мансурдың есіміне телінген «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің 25-ке жуық қолжазба нұсқаларына салыстырмалы текстологиялық зерттеу жүргізу барысында олардың қаншасының Ахмад ибн Мансурға нақты тиесілі екендігі анықталды. Атап айтар болсақ, аталған қолжазба нұсқаларының ішінен тек Түркияның Стамбул қаласындағы Копрулю кітапханасының Фазил Ахмет-паша қорында 588-нөмірмен сақталған, АҚШ-тың Принстон қаласындағы Принстон университеті кітапханасында 628-нөмірмен сақталған және Стамбул қаласындағы Сүлеймания кітапханасының Юсуф Аға қорында 208-нөмірмен сақталған үш нұсқаның ғана нақты Ахмад ибн Мансурдың еңбегі екендігі дәлелденді;

3. «Мухтасар ат-Тахауи» және басқа да ханафи мәзһабының іргелі мәтін еңбектері аясындағы Испиджаб ғалымдарының кешенді зерттеу жұмыстарының нәтижесінде Испиджабтың өзіндік фикһ мектебінің болғандығы дәлелденді;

4. Тарихи, ғұмырнамалық, классикалық құқықтық әдебиеттерде Ахмад ибн Мансурдың ханафи мәзһабы ғалымдарының арасындағы ғылыми дәрежесі көрсетілмеген. Зерттеу нәтижесінде ғалымның «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегіне мазмұндық, сапалық және сандық зерттеулер жүргізу барысында Ахмад ибн Мансурдың «Сахиб әт-таржих (қайшылықты мәселелердің арасынан бірін дұрыс деп таңдай алатын ғалым)» деген дәрежеге ие екендігі анықталды;

5. Ахмад ибн Мансур әл-Испиджабидің «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегі мен Али ибн Мухаммад әл-Испиджабидің «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбектерінің арасында салыстырмалы зерттеу жүргізу барысында аталған екі еңбектің бір еместігі, бір-бірінен мүлдем бөлек те еместігі анықталып, керісінше, Али ибн Мухаммадтың «Шарх Мухтасар ат-Тахауи»

еңбегі өз кезегінде Ахмад ибн Мансурдың «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің тарихи жалғасы екендігі дәлелденді.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ғылыми тұжырымдар:

1. Діни, құқықтық классикалық, тарихи және ғұмырнамалық әдебиеттердің ешбірінде Ахмад ибн Мансурдың ғылыми генеалогиясы жайлы мәліметтер мүлдем кездеспейді. Зерттеу барысында Ахмад ибн Мансурдың ұстазы – Әбу әл-Хасан Али ибн Бәкір әл-Испиджаби болғандығы анықталды.

2. Тарихи және деректанулық тұрғыдан зерттеу барысында Ахмад ибн Мансурдың еңбектерінің саны мен атаулар аясында талдау жасалып, олардың қайсыларының күнімізге дейін жетіп-жетпегендігі нақтыланып, автордың жаңа еңбектерінің есімдері анықталды;

3. Тарихи және ғұмырнамалық әдебиеттерде, каталогтарда Ахмад ибн Мансурдың «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің қолжазба нұсқаларына қатысты көптеген шатасулар орын алған. Сондықтан зерттеу барысында ғалымның еңбектері мен олардың қолжазба нұсқаларын саралап, олардың авторға нақты тиесілі және тиесілі еместері анықталды;

4. Ахмад ибн Мансурдың қазылық қызметі барысында берген бірнеше пәтуаларына діни және саяси тұрғыдан талдау жасалып, сол дәуірдегі биліктің саяси ұстанымы мен халықтың діни ахуалы анықталды;

5. Махмуд ибн Сүлейман әл-Кафауидің «Ката`иб әл-ағлам» атты еңбегіндегі деректерді саралай отырып, Ахмад ибн Мансурдың Қарахан мемлекеті басшылары тарапынан Самарқан қаласына қазылық қызметке шақырылмастан бұрын, ғалым өзінің туған қаласы Испиджабта қазылық қызмет атқарған деп тұжырымдалды;

6. Ахмад ибн Мансурдың ұстаздары мен шәкірттеріне қатысты қалам тербеген ғалымдардың зерттеулерін саралай отырып, оларда кеткен қателіктер дәлел-дәйектермен көрсетілді;

7. Ахмад ибн Мансурдың «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегін жазу барысында Құран, сүннет, ижмағ, қияс, истихсан, сахаба сөзі, әдет-ғұрып сынды жеті шариғат қайнаркөзін қаншалықты қолданғанын анықтау үшін сандық зерттеу жүргізіп, пайда болған сандық көрсеткіштер негізінде еңбектің сапалық құндылығы анықталды;

8. Әбу Бәкір әл-Жассастың «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегі мен Ахмад ибн Мансурдың «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбектерін салыстырмалы зерттеу барысында олардың арасында жазылу мақсаты мен методологиясы тұрғысынан үлкен айырмашылықтар мен ерекшеліктердің бар екендігі көрсетілді.

Зерттеу жұмысының теориялық-тәжірибелік мәні. Аталған зерттеу жұмысы нәтижесінде алынған теориялық қорытындылар, исламтанулық және деректанулық тұжырымдар Ахмад ибн Мансур әл-Испиджаби мен оның «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің ханафи мәзһабындағы орнын айқындауға көмектеседі. Зерттеудің басты ой-тұжырымдары мен қорытындылары Қазақстандағы ғылыми ізденістерді жетілдіруге, сонымен

қатар Қазақстандағы исламтану мектебін, соның нәтижесінде Қазақстанның өзіндік төл фикһ мектебін қалыптастыруға негіз болады.

Қазіргі таңда Орталық Азияда ислам құқығының аймақтық орталықтарын зерттеп, үйренуге баса мән берілуде. Өйткені ислам құқығының аймақтық орталықтарының әрбірі өзіндік ерекшеліктерге ие. Сондай орталықтардың біріне Испиджаб фикһ мектебін жатқызуға болады. Алайда Испиджаб фикһ мектебі ислам құқығының аймақтық орталығы ретінде тиісінше зерттелмеген. Осы тұрғыдан алғанда бұл диссертация үлкен мәнге ие болмақ.

Сондай-ақ аталған зерттеу жұмысы өз кезегінде Қазақ жеріндегі ислам тарихының белгілі бір бөлігін құрайды. Мұнымен қоса еліміздің ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлі діни дүниетанымын қайта жаңғыртуға елеулі үлес қосады. Сонымен қатар ғасырлар бойы Қазақ жерінде қалыптасқан ислам ғылымдары мен мәдениетін және өркениетін, діни мен ділін зерттеуге бағытталған ғылыми зерттеулерге дереккөз болады.

Зерттеу жұмысының жариялануы мен сыннан өтуі (апробация).

- әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің ұйымдастыруымен 2019 жылдың қараша айының 19-жұлдызында өткен «Орталық Азия елдерінің Араб әлемімен тіл, тарих және мәдениет салаларындағы байланысы» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияға берілген баяндама. Тақырыбы: «Әбу Насыр Ахмад ибн Мансур әл-Испиджабидің (480\1087) Орталық Азия мұсылман құқығына қосқан үлесі»;

- Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінің ұйымдастыруымен 2021 жылдың мамыр айының 27-жұлдызында өткен «Ұлттық рухани тұтастықты дамытудағы діни білім берудің маңызы» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияға берілген баяндама. Тақырыбы: «Ахмад ибн Мансур әл-Испиджабидің «Шарх Мухтасар ат-Тахауи» еңбегінің мәні мен маңыздылығы».

Диссертациялық жұмыстың негізгі нәтижелері мен қорытындылары отандық және шетелдік ғылыми басылымдарда барлығы 9 ғылыми мақала түрінде жарық көрді. Оның ішінде 1 мақала Скопус (Scopus) мәліметтер базасында, 2 мақала – халықаралық конференцияларда, 4 мақала – ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы Бақылау комитеті бекіткен тізімге енетін журналдарда жарияланды.

I. Scopus базасындағы мақала:

1. «ISBIJAB – A NEW CENTRE FOR THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC LAW (XI-XII)» // Pharos Journal of Theology ISSN 2414-3324 Volume 105 Themed Issue 3 - (2024)

II. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Жоғары аттестациялық комитеті (ЖАК) ұсынған ғылыми-танымдық журналдарда жарияланған мақалалар тізімі:

1. Илесбеков Б. Contribution of Isfidzhab scholars to the development of islamic culture and science // әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы журналы, философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы. – Алматы: «Қазақ университеті», 2020. №3 (73). – 42-49 бб.

2. Илесбеков Б. Ахмад әл-Испиджаби – Түркістан аймағындағы ханафи мәзһабының өкілі ретінде // Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің хабаршысы журналы, тарих ғылымдары сериясы. Семей: «Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің баспаханасы», 2020. №3 (91). – 373-378 бб.

3. Илесбеков Б. Испиджаб – Түркістан аймағындағы фикһ орталығы (XI–XII ғғ.) // Ясауи университетінің хабаршысы журналы, философия, дінтану сериясы. Түркістан: «Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетінің «Тұран» баспаханасы», 2020. №4 (118). – 42-53 бб.

4. Илесбеков Б. Ахмад ибн Мансур әл-Испиджабидің Қазақстан исламтануына қосқан үлесі // әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы журналы, Дінтану сериясы. – Алматы: «Қазақ университеті», 2022. №3 (31). – 53-60 бб.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы. Диссертациялық жұмыстың құрылымы зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттеріне сай кіріспеден, негізгі үш тараудан (бірінші тарау 3 тараушадан, екінші тарау 3 тараушадан, үшінші тарау 3 тараушадан, барлығы) 9 тараушадан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшалардан тұрады. Жалпы көлемі – 135 бет (қосымшаларды қоспағанда). Пайдаланылған әдебиеттер саны – 149.